

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۰۳/۳۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۰۲/۱۵

بررسی وضعیت قالی‌بافی شهرستان فیروزآباد در ده سال اخیر؛ با تأکید بر تحولات شیوه‌های انتقال طرح و نقش بر روی قالی

اشکان رحمانی (نویسنده‌ی مسئول)

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز، دانشکده‌ی هنر و معماری، بخش هنر

rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

مجیدرضا مقنی پور

استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز، دانشکده‌ی هنر و معماری، بخش هنر

چکیده

فرش دست‌باف به عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع اشتغال‌زا در حوزه‌های عشایری و روستایی ایران، فراز و نشیب‌های بسیاری را در دهه‌های اخیر تجربه نموده است. لازمه‌ی برنامه‌ریزی مناسب و پایدار برای حفظ و توسعه‌ی این هنر-صنعت، ارائه‌ی تصویری شفاف و همه‌جانبه از وضعیت قالی‌بافی و فراز و نشیب‌های آن در هر یک از این حوزه‌ها می‌باشد و مسأله اصلی در این مقاله نیز بر همین اساس تعریف می‌شود؛ به بیان دیگر این پژوهش با هدف ارائه‌ی تصویری شفاف و کامل از وضعیت فرش‌بافی عشایر قشقایی ساکن شده در منطقه‌ی فیروزآباد فارس در یک دهه‌ی گذشته انجام گرفته است و درصدد پاسخ به سؤال چگونگی فرآیند تولید و چستی محصول تولیدی در دوره‌ی زمانی مذکور بوده است. این مقاله نتایج تحقیقات میدانی است که بین سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۶ در ۱۰ روستای فرش‌باف منطقه‌ی فیروزآباد که غالب جمعیت آن‌ها را طوایف مختلف ایل قشقایی تشکیل می‌دهند، انجام شده است. قالی‌های مورد بررسی در

این پژوهش حداکثر عمر ۴۰ ساله داشته‌اند. قالی این مناطق در دهه‌ی مورد مطالعه به خاطر اسکان طوایف مختلف ایل قشقایی، نزدیکی روستاها با شهرستان فیروزآباد و ارتباط نزدیک خریداران و تولیدکنندگان با بافندگان، از رونق خاصی برخوردار و در این میان روستاهای جایدشت و بایگان از نظر کمی بیشترین و با کیفیت‌ترین قالی‌ها را تولید می‌کنند. بته قبادخانی، ماهی‌درهم، یک‌سرناظم، محرمات، یازده ترنج و لچک ترنج از طرح‌های رایج این منطقه می‌باشد. همچنین در این دوره، در روستاهای یاد شده حفظی‌بافی و ذهنی‌بافی جای خود را به نقشه داده است که البته نقشه‌های مورد استفاده با کارگاه‌های شهری متفاوت است، به طوری که بافنده نقش اصلی را در شکل دادن طرح‌ها و نقوش بافته‌ها ایفا می‌کند.

واژه‌های کلیدی: فیروزآباد، ایل قشقایی، قالی قشقایی، جایدشت، ذهنی‌بافت

دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۵
بهار و تابستان ۱۳۹۸

■ مقدمه

فرش دست‌باف یکی از محدود محصولات است که علاوه بر قابلیت‌های زیبایی شناختی و کاربردی در حوزه‌ی اشتغال‌زایی نیز نقشی پر رنگ را ایفا نموده است. اما این قابلیت‌ها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف بنا علی فراز و نشیب‌های بسیاری را تجربه نموده‌اند که شاید یکی از مهم‌ترین این علل را می‌توان در تغییرات سبک زندگی در میان تولیدکنندگان و البته مصرف‌کنندگان فرش دست‌باف جستجو نمود. بر این مبنا اولین قدم در مسیر برنامه‌ریزی به منظور حفظ و توسعه‌ی این هنر-صنعت، به ویژه با هدف اشتغال‌زایی در این عرصه، شناسایی دقیق و همه‌جانبه از وضعیت تولید فرش دست‌باف در یک حوزه‌ی جغرافیایی و فراز و نشیب‌های مرتبط با آن است. به بیانی دیگر تنها با داشتن تصویری شفاف و کامل از وضعیت فرش‌بافی یک منطقه می‌توان با اطمینان بیشتری در مسیر توسعه‌ی آن، گام برداشت. از بین ایلات و اقوام مختلف عشایر فارس که در زمینه‌ی تولید قالی فعالیت چشمگیری دارند، نام و سابقه‌ی ایل قشقایی از همه شاخص‌تر است. این ایل از شش طایفه‌ی کشکولی کوچک، کشکولی بزرگ، فارسیمدان، دره‌شوری، عمله و شش‌بلوکی تشکیل شده است و «اساس و شالوده‌ی اقتصادی و اجتماعی آن، مانند همه‌ی عشایر و ایلاتی که همه ساله میان سردسیر و گرمسیر بیلاق و قشلاق می‌کنند، بر دامداری و اقتصاد شبانی نهاده است» (پرهام، ۱۳۶۴: ۷۴).

شهرستان فیروزآباد در مسیر کوچ تیره‌های مختلف طایفه‌ی عمله، شش‌بلوکی و کشکولی کوچک^۲ قرار دارد؛ به همین دلیل، حضور این گروه از طایفه‌های ایل قشقایی در منطقه‌ی فیروزآباد گسترده‌تر از دیگر مناطق بوده و به مرور زمان بخش مرکزی و نیز دهستان‌ها و روستاهای این شهرستان که در جلگه‌ی این منطقه واقع شده به مراکزی برای انتخاب یکجانشینی این طوایف بدل گشتند تا بتوانند هم از طریق دامداری و

دامپروری به امرار معاش پرداخته و هم زنان این قوم به فعالیت خود در زمینه‌ی بافت انواع دست‌بافته‌ها ادامه دهند.^۳

از تولیداتی که به نوعی در اقتصاد خانواده‌های عشایری نقش دارد، تولید دست‌بافته‌ها است. گرچه بافنده‌ی کوچرو در اصل دست‌بافته‌ای را به منظور داد و ستد تولید نمی‌کرد، اما در مواقع ضرورت، به منظور کمک به اقتصاد خانواده، تولیدات خود را به فروش می‌رساند که این مهم بعد از یکجانشینی برای بعضی از خانواده‌ها به منبع درآمدی مهم بدل شد. از مهم‌ترین تولیدات این طوایف دست‌بافته‌های پرزدار نظیر قالی، گبه، قالی-خورجین و چتته و همچنین دست‌بافته‌های تخت شامل گلیم، جاجیم، جل‌اسب، خورجین، تیردان و غیره است که تولید آن‌ها در میان بیشتر عشایر ایل قشقایی رونق دارد.

مسئله و هدف اصلی در این پژوهش شناسایی وضعیت کمی و کیفی تولید قالی در منطقه‌ی فیروزآباد فارس به عنوان سکونت‌گاه اصلی ایل قشقایی در ده سال اخیر می‌باشد. مقایسه‌ی تحولات تولید قالی در دوره‌ی یکجانشینی نسبت به دوره‌ی کوچ نشینی و نیز شناسایی طرح‌ها و نقوش این محصولات در دوره‌ی مذکور و شیوه‌های انتقال آن‌ها بر بستر قالی، از دیگر اهداف آن است. به بیانی دیگر این پژوهش درصدد پاسخ به سؤال چگونگی فرآیند تولید و چیرستی محصول تولیدی در دوره‌ی زمانی مذکور بوده است.

در منابع متعددی به قالی‌بافی عشایر قشقایی اشاره شده است که جامع‌ترین آن توسط دکتر سیروس پرهام نگارش شده است که البته اطلاعات مندرج در آثار وی مربوط به تحقیقات گسترده و عمیق میدانی نویسنده در حدود ۳۵ سال پیش در حوزه‌های مختلف فرش‌بافی فارس، بوده است، اما در این میان در مورد وضعیت فعلی قالی‌بافی در طوایف اسکان یافته‌ی ایل قشقایی تحقیق کامل و قابل استنادی صورت نگرفته و

بر همین اساس محدوده و منابع اطلاعات این پژوهش بر اساس تحقیقات میدانی به دست آمده از ده روستای قالی‌باف منطقه‌ی فیروزآباد و بین سال‌های ۸۶ تا ۹۶، بر مبنای سه منبع اطلاعاتی زیر به دست آمده است:

- ۱- آمار و ارقام اخذ شده از ارگان‌های متولی فرش دست‌باف در منطقه فیروزآباد و نیز شهر شیراز.
- ۲- مصاحبه با تولیدکنندگان محلی و بافندگان با سابقه در منطقه.
- ۳- مشاهده‌ی عینی یا تصاویری که قابل دسترسی بود.

جامعه آماری (جدول شماره ۱) در این پژوهش

جدول ۱- جامعه‌ی آماری پژوهش

نام روستا	تعداد بافندگان گزینش شده	تعداد قالی‌های انتخاب شده
موشگان	۵	۸
جایداشت	۱۳	۲۱
روزبدان	۴	۷
بایگان	۱۴	۱۸
جهادآباد	۹	۱۱
دهبرم	۳	۳
مورج شهرک	۵	۴
نودران	۶	۱۴
آتشکده	۶	۶
نجف‌آباد	۲	۴
مجموع	۶۷	۹۶

(نگارندگان)

● شهرستان فیروزآباد

شهرستان فیروزآباد در جنوب غربی استان فارس و در ۵۹ کیلومتری جنوب شهر شیراز قرار دارد. «درازی این بلوک [فیروزآباد] از قریه «جادشت» تا خرقة رسول چهار فرسخ، پهنای آن از کوشک تا ده بیم دو فرسخ کمتر؛ محدود است از جانب مشرق به بلوک میمند و از سمت شمال به بلوک خواجه و از طرف مغرب به بلوک فراشبند و از جانب جنوب به بلوک اربعه»

(فسایی، ۱۳۷۸: ۱۴۱۶).

ساکنان اصلی شهرستان فیروزآباد فارس زبان بوده‌اند اما امروزه بخش اعظم آن را عشایر ترک زبان قشقایی تشکیل داده که به مرور زمان یکجانشینی را برگزیده و هم در بخش مرکزی و هم در دهستان‌ها و روستاهای اطراف پراکنده شده‌اند. این منطقه سرحد گرمسیر و سردسیر استان بوده که دارای آب و هوایی

معتدل می‌باشد. به همین دلیل با برخورداری از اقلیم مناسب، انواع محصولات کشاورزی نظیر گندم، جو، برنج، ذرت، انواع صیفی‌جات، انار، انگور و انواع حبوبات در آن کشت شده و بخش عمده‌ای از محصولات تولیدی این شهرستان را به خود اختصاص داده است.

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ جمعیت این شهرستان ۱۲۱۴۱۷ نفر بوده است (www.amar.org.ir). از اماکن تاریخی این شهرستان می‌توان به کاخ اردشیر بابکان، قلعه دختر، شهر گور و همچنین نقش برجسته‌های به جای مانده در تنگاب

که همگی از دوره‌ی ساسانی می‌باشد اشاره داشت. تولید انواع دست‌بافته‌ها مانند قالی، گلیم، گبه، جاجیم و خورجین در این منطقه رواج دارد، که از این میان قالی شاخص‌ترین آن‌ها می‌باشد. مهم‌ترین روستاهای قالی‌باف منطقه‌ی فیروزآباد شامل حوزه‌های جایدشت، موشگان، جهادآباد، مورج شهرک، بایگان، دهریم، نودران، نجف آباد، آتشکده و روزبدان می‌باشد که اطلاعات مربوط به آن‌ها در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود و همچنین در جدول شماره ۳ مراحل سه‌گانه‌ی اسکان عشایر کوچرو در روستاهای منطقه‌ی فیروزآباد آمده است.

جدول ۲- مشخصات روستاهای قالی‌باف شهرستان فیروزآباد

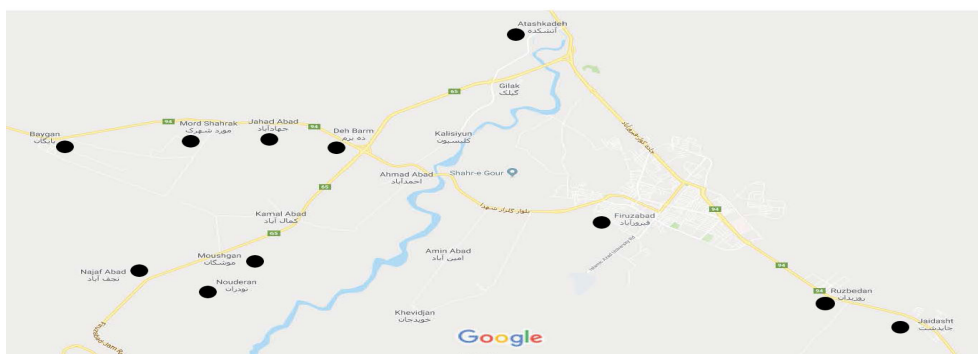
نام روستا	ساکنان روستا	جمعیت روستا در سال ۱۳۹۵	توضیحات
موشگان	طایفه‌ی چگینی	۶۷۰ نفر	بیش از ۶۰ سال از اسکان اولین خانواده‌ها می‌گذرد.
جایدشت	طایفه‌ی عمله (بهمن بیگلو، سهراب خانلو، سارویه و...)، طایفه‌ی کشکولی کوچک (کرمانی، فیلیوند، اوخچلو، قراچه و سهم الدینی، اوریاد، آلیوند، داروغه و...)، طایفه‌ی شش بلوکی (رحیم لو، دوست محمدلو و...)	۵۵۲۴ نفر	اسکان اولین گروه های طوایف ایل قشقایی به سال ۱۳۱۱ می‌رسد. به صورت رسمی از ۱۳۳۱ شروع شد (مصاحبه با محمد حسین کیانی، ۱۳۸۶).
روزبدان	طوایف بوربور، بپی، قادلو، شبانکاره، کشکولی کوچک	۱۰۳۰ نفر	
بایگان	طایفه‌ی گورکانی (حداقل ۹۵٪)، طایفه نمدی و سایر (کمتر از ۵٪)	۲۴۸۱ نفر	گورکانی‌ها از ایل قشقایی نبوده و در گذشته در روستای خرقة و باچون و در کوه مجاور به دامداری و کشاورزی مشغول بودند به مرور زمان به این روستا جابجا شده اند.
جهاد آباد	طایفه نمدی (۹۸٪)، دیگر طوایف (کمتر از ۲٪)	۱۵۱۰ نفر	اسکان طایفه نمدی از دهه چهل شروع شد
دهریم	طوایف نمدی، ماسالاری، رحیم لو	۷۹۱ نفر	
شهرچ	طوایف دهدار، نمدی	۶۴۸ نفر	
نودران	طوایف بلو کهلو، لر،	۵۷۰ نفر	
آتشکده	طایفه نمدی	۸۱۵ نفر	
نجف آباد	طایفه چگینی	۲۶۲ نفر	

(نگارندگان)

جدول ۳- مراحل اسکان عشایر در روستاهای منطقه‌ی فیروزآباد

سال (شمسی)	دلایل استقرار در روستاها
۱۳۱۱	اسکان اجباری عشایر که در ۱۳۲۰ پایان گرفت و ایل دوباره به حرکت درآمد.
۱۳۳۱	محمد حسین خان پسر صولت‌الدوله قشقایی به همراه اطرافیان وی در روستای جایدشت ساکن شدند و بعد از آن کم کم به تعداد خانوارها افزوده گردید. گروه‌هایی از طوایف نیز در بعضی از روستاها به صورت خودجوش اسکان یافتند.
۱۳۴۱	بر اثر پدیده‌ی خشک‌سالی و افزایش مرگ و میر احشام و اسکان به صورت خود جوش در بیشتر روستاها صورت گرفت و همچنان ادامه دارد.

(نگارندگان)

تصویر ۱- روستاهای قالی‌باف شهرستان فیروزآباد (نگارندگان)

● پیشینه‌ی قالی‌بافی در منطقه فیروزآباد

بافندگان برای بافت قالی به ازای دریافت دستمزد به جایدشت که در آن موقع «تیدشت» گفته می‌شد می‌رفتند. ظاهراً اولین تولیدکننده‌ی قالی در این روستا شخصی به نام مشهدی قلی عطایی کشکولی بود. خانواده‌ی وی که در بافت قالی متبحر بودند کارگاه‌هایی در منزل خود دایر کرده و از ساکنین روستا جهت شاگردی و کمک دعوت می‌کردند و به ازای هر روز کمک به آن‌ها دستمزد پرداخت می‌کردند. در این سال‌ها حاج نسیب‌اله عطایی و عزیزاله عطایی پسر مشهدی قلی نیز به تولید قالی پرداختند و قالی بافته شده را به حاج غلامحسین قهرمانی و حاج غلام

قبل از اسکان اولین گروه از طوایف ایل قشقایی در شهرستان فیروزآباد و روستاهای اطراف آن، قالی‌بافی در منطقه رواجی نداشت. در دهه‌ی ۱۳۳۰ هجری شمسی (۱۳۳۶) نخستین فرآیند تولید تجاری گسترده، دامن‌گیر بافندگان قشقایی ساکن در این منطقه شد. «چند تن از خوانین قشقایی، کارگاه‌هایی در فیروزآباد [جایدشت] و چندی بعد در خنگشت منطقه‌ی یلمه برپا کردند و بافندگان یکجانشین را به کار گماردند» (پرهام، ۱۳۷۵: ۳۶). در شهرستان فیروزآباد، روستای جایدشت به عنوان مرکز و قطب تولید قالی‌بافی متمرکز محسوب می‌شد که در دهه‌ی چهل شمسی

عباس فریدونی که در شهرستان فیروزآباد مغازه‌ی قالی فروشی داشتند، می‌فروختند و از سال ۱۳۴۱ با افزوده شدن جمعیت اسکان یافتگان ایل قشقایی در روستا، این دو نفر نیز به صورت مستقیم تولید را در این روستا آغاز نمودند. خامه‌های مصرفی تولیدات فوق از کارخانه‌ی ریسندگی هرندی یزد و از سال ۱۳۴۴ به بعد از کارخانه‌ی ریسندگی خورشید تهیه می‌گردید (مصاحبه با منوچهر حیدری، ۱۳۸۶).

طوایف و تیره‌های ایل که به اقتصاد گله‌داری و دامپروری وابسته بودند اکنون با یکجانشینی و از دست دادن دام‌ها بر اثر عوامل مختلف، به تدریج دچار بیکاری شدند. از مهم‌ترین راه‌های درآمد خانوار تولید دست‌بافته‌های داری به خصوص قالی بود. «هرجا که عشایر به اقتضای زمانه و ضرورت‌ها به دلخواه خود یکجانشین شده‌اند دست‌بافت‌های ممتاز داشته‌اند» (پرهام، ۱۳۶۴: ۴۴). در دوره‌ی یکجانشینی، دریافت دستمزد مشخص به ازای هر متر مربع بافت از طرف تولیدکننده‌ها در گرداندن چرخ اقتصاد خانواده کمک بزرگی بود که در سبک زندگی کوچ‌نشینی میسر نبود. منفعت ناشی از بافت قالی در کوچ‌نشینی به دو صورت حاصل می‌شود:

- دوره‌گردها و واسطه‌ها به ایل می‌آمدند و قالی را از عشایر می‌خریدند.

- در صورت نیاز، مردان به بازار شهرهای بزرگ‌تر (به خصوص بازار وکیل شیراز) یا طرف حساب آن خانواده مراجعه نموده قالی‌ها را معمولاً به بهای ناعادلانه و ناچیزی می‌فروختند.

از عواملی که به رونق گرفتن تولید قالی در روستاهای منطقه‌ی فیروزآباد منجر شد می‌توان به مواردی همچون: ساکن شدن تیره‌های قالی‌باف طایفه‌ی کشکولی کوچک در منطقه و بافت قالی‌های ظریف توسط آن‌ها، نزدیکی روستاها با شهرستان فیروزآباد و نیز ارتباط نزدیک خریداران و تولیدکنندگان محلی قالی با بافندگان روستای جایدشت اشاره داشت. از

میان طوایف و تیره‌های مختلف که در روستاهای فیروزآباد اسکان یافته‌اند وزن طایفه‌ی شش بلوکی و کشکولی به لحاظ پیشنه‌ای که در بافت قالی داشتند سنگینی نموده و به تدریج قالی شهرستان فیروزآباد را تحت‌الشعاع قرار داده است. فعالیت بافندگی اسکان یافتگان ترک زبان طوایف ایل قشقایی در منطقه‌ی شهرستان فیروزآباد و انعکاس آن در این منطقه باعث شده تا در این شهرستان و نواحی اطراف، به قالی دست‌باف اصطلاح «قالی ترکی» و برای قالی‌های ماشینی اصطلاح «قالی شهری» به کار برده شود.

● مقایسه‌ی شیوه‌ی تولید قالی در دوره‌ی کوچ‌نشینی با یکجانشینی در منطقه‌ی فیروزآباد

در این بخش به دلیل تحولاتی که در فرایند تولید قالی در دوران یکجانشینی عشایر منطقه‌ی فیروزآباد به نسبت دوران کوچ‌نشینی پدید آمد به مقایسه‌ی این فرایند در دو دوره پرداخته می‌شود. اهداف تولید در زمان کوچ‌نشینی و یکجانشینی یکسان نیست.

در زمان کوچ‌نشینی اوقات فراغت زن عشایر به خاطر گرفتاری‌های زندگی کم بوده لذا وی به منظور داد و ستد آثاری خلق نمی‌کند، لذا بافته‌های او کمتر تابع نقشه‌های رایج در بازار است و تنها برای نیازهای خود و محیط زندگیش تولید می‌کند و به نوعی کار کردن برای افراد غریبه و دستمزد گرفتن برای وی ناپسند می‌باشد. ولی در زمان یکجانشینی زن عشایر اسکان یافته، وقت بیشتری را صرف تولید کرده و با هدف فروش و یا دریافت دستمزد فعالیت می‌نماید و تابع دستوراتی است که از تولیدکننده می‌گیرد. در زمان کوچ‌نشینی مردان در فرایند تولید قالی در مراحل آماده‌سازی مواد اولیه نظیر جمع‌آوری گیاهان رنگزا، پشم‌چینی و غیره نقش مستقیم داشتند و این در حالی است که در زمان یکجانشینی مردان هیچ نقشی در امر تولید ندارند. در سبک زندگی کوچ‌نشینی کار بافندگی توسط دختر مایه‌ی مباحثات خانواده‌ها بوده

بافته مانند گبه و یا قالی یک طایفه و یا یک منطقه در بازارهای داخلی و خارجی همه‌ی تولیدکنندگان، تجار، بافندگان و صادرکنندگان را به تولید این نوع بافته ترغیب نماید. مانند رونق گرفتن تولید گبه در دهه ۷۰ شمسی و نیز رایج شدن طرح‌های قالی کشکولی در دهه‌ی اخیر.

جایگزین شدن مواد اولیه‌ی یک‌دست ماشینی به جای مواد اولیه‌ی دست‌ریس باعث افزایش سرعت بافنده در بافت شده است. گستردگی تولید قالی در روستاهای فیروزآباد و روی آوردن تولیدکننده‌ها به رواج طرح‌ها و نقشه‌های آماده جهت بافت، بعد از چند مدت ماندگاری نقش و نگاره‌های سنتی قالی قشقایی در تولیدات این روستاها را سبب شده است؛ این سری از نقوش که در گذشته بیشتر در قالب‌های غیر منتظم در یک قالی نمود پیدا می‌کرد امروزه به صورت کاملاً قرینه رایج شده است. نمونه‌های زیادی از این قبیل نقوش در طرح لچک ترنج دیده می‌شود (تصویر ۳).

تصویر ۳- قالی فیروزآباد با طرح گیاهی به صورت قرینه (نگارندگان)

یکجانشینی و همجواری با شهرستان‌ها تبعات جبران‌ناپذیری را نیز در تولیدات منطقه به دنبال دارد؛

و عدم یادگیری آن از منزلت دختر عشایر می‌کاست؛ اما در روستا و مناطق یکجانشین شده به جهت ارتباط با شهرستان و تعاملات اجتماعی و فرهنگی مواردی مانند تحصیلات در اولویت قرار می‌گیرد و تنها در صورت عدم موفقیت در فعالیت‌های اجتماعی، یک دختر را وادار به بافت قالی می‌نماید.

در هنگام کوچ‌نشینی یک بافنده می‌بایست تمام مراحل آماده‌سازی مواد اولیه و بافت اعم از ریسیدن (تصویر ۲)، تابیدن، رنگرزی و چله‌کشی را خود و یا با همکاری همسایگان و بستگان انجام داده و هر کدام از این مراحل با صرف زمان زیادی انجام می‌گرفت و همه‌ی عوامل و مشکلات مانع از بافت بیش از یک الی دو تخته قالی توسط یک خانواده در یک سال می‌شد.

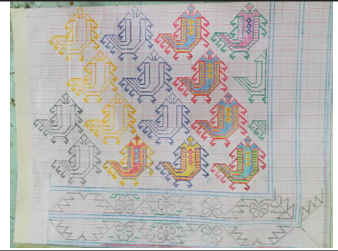
تصویر ۲- پشم‌ریسی با دوک نخ‌ریسی (نگارندگان)

با این همه همین یک تخته قالی در برگیرنده‌ی مفاهیم آثار اجتماعی و فرهنگی خاص و مشخص بود که قالی‌بافی یک طایفه یا عشایر را از دیگر مناطق ایران جدا می‌کرد. اما امروزه و در دوران یکجانشینی عشایر همه‌ی معادلات این نظام‌های تولیدی به هم ریخته است. ممکن است فروش مناسب یک دست

از جمله فاصله گرفتن تدریجی از اصالت قالی که خود در جنبه‌های گوناگون قابل بررسی است. گستردگی و تنوع رنگ و ریزه‌کاری‌های رنگ‌آمیز قالی‌ها و پابندی به اصل تضاد در رنگ‌گزینی در قالی‌های زمان کوچ‌نشینی آن قدر بالا بود که کارشناسان در تشخیص رنگ‌های گیاهی و شیمیایی دچار تردید می‌شدند، چیزی که در تولیدات امروزی کمتر شاهد آن هستیم. به دلیل رواج گسترده‌ی نقشه‌های قالی (جدول ۴) در دوره‌ی یکجانشینی، امکانات ذهنی‌بافی و دامنه خیال‌پردازی بافنده در نقش‌پردازی قالی نسبت به

دوران کوچ‌نشینی محدود گشته است و قدرت تمرکز بافنده بیشتر در کیفیت بافت و دقت در اجرای صحیح طرح جولان می‌کند تا در خلق طرح و نقش جدید. از سوی دیگر مهیا شدن امکانات بهتر و بیشتر نظیر مکان ثابت بافت و تغییر دار سیار به دار فلزی افقی نسبت به زمان کوچ‌نشینی، شرایط را در جهت بافت قالی بزرگ‌پارچه (۱۲ متر مربع به بالاتر) و کیفیت مطلوب‌تر بافت فراهم نمود که در زمان کوچ‌نشینی امکان آن نبود.

جدول ۴- تعدادی از نقشه‌های مورد استفاده در بافت قالی‌های امروزی شهرستان فیروزآباد

	
نقشه‌ی طرح ماهی درهم (کرمانی)	نقشه‌ی طرح ماهی درهم (کرمانی)
	
نقشه‌ی طرح بته‌ی قبادخانی	نقشه‌ی طرح بته ترمه
	
نقشه‌ی طرح محرمات	نقشه‌ی طرح یازده ترنج، حوض در حوض عرب چرپانلو

ادامه ی جدول ۴- تعدادی از نقشه‌های مورد استفاده در بافت قالی‌های امروزی شهرستان فیروزآباد

	
نقشه ی لچک ترنج	نقشه ی طرح بته قبادخانی و بته سه شاخه
	
نقشه ی ترنج و نقش مایه‌های اصلی برای بافت	نقشه ی طرح یک‌سر ناظم
	
نقشه ی طرح خشتی	مجموعه‌ای از نقش مایه‌های قالی به صورت نقشه
	
نقشه ی طرح لچک ترنج	نقشه ی درختی و حیوانی

(نگارندگان)

گلچین

دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۵
بهار و تابستان ۱۳۹۸

۱۳

البته در دوره‌ی یکجانشینی، وضعیت تولید قالی در تمامی روستاهای منطقه‌ی فیروز آباد به یک شکل نمی‌باشد به عنوان نمونه در روستاهای جایدشت و بایگان بافت قالی به عنوان یک کار تمام وقت محسوب می‌شود و بعضی از دخترها و زن‌ها در خانواده تنها به کار بافندگی مشغول هستند (تصویر ۴).

تصویر ۴- بافت قالی در روستای جایدشت (نگارندگان)

در بین تمامی روستاهای شهرستان فیروزآباد، امروزه دو روستای یاد شده با کیفیت‌ترین و ریز بافت‌ترین قالی‌ها را تولید می‌کنند. روستای جایدشت به عنوان قطب قالی‌بافی شهرستان فیروزآباد دارای پیشینه‌ی در حدود نیم قرن در تولید قالی به شکل متمرکز است. اما وضعیت روستای بایگان به گونه‌ای دیگر است، ساکنان این روستا در گذشته فعالیت‌ی در قالی‌بافی نداشته‌اند و تولید قالی در آن قدمتی حدوداً سی ساله دارد. بر اساس تحقیقات میدانی صورت گرفته، در روستای بایگان دو نفر بافنده یک قالی شش متر مربعی (۴۹۰۰ گره در دسی متر مربع) را به ازای شش ساعت کار در روز در مدت هفت ماه به اتمام می‌رسانند.

● طرح و نقش در قالی فیروزآباد

«زنان کشکولی که آزاده‌تر و به اعتباری با فرهنگ‌تر از دیگر بافندگان کوچرو فارس هستند، از حیث اقتباس طرح و نقش زیاده تعصب ندارند و نقش‌مایه‌ها و

طرح‌های شهری را فراوان برگرفته و در گره بافته‌های خود به کار بسته‌اند» (پرهام، ۱۳۷۵: ۲۹). طرح‌های محرمات (تصویر ۵)، حوض در حوض عرب چرپانلو (تصویر ۶)، یک‌سر ناظم کشکولی (تصویر ۷)، ماهی درهم (تصویر ۸)، لچک ترنج (چهار چاپق) در ترکیب با نقش‌مایه‌های گیاهی منتظم، از نمونه طرح‌های رایج در تولیدات اخیر فیروزآباد است که البته امروزه غالب آن‌ها به صورت منتظم و مقارن بر روی قالی‌ها نمود یافته‌اند.

تصویر ۵- قالی با طرح محرمات (نگارندگان)

تصویر ۶- قالی با طرح حوض در حوض عرب چرپانلو (یازده ترنج) (نگارندگان)

غیره که در نتیجه باعث آشنایی مستقیم و غیرمستقیم بافندگان با ذائقه‌ی مشتری می‌شود.

- تمایل بافندگان به تغییر ترکیب‌بندی طرح‌ها و ایجاد تقارن یک دوم و یک چهارم جهت سرعت بخشیدن به بافت.

- ورود طراحان آموزش دیده‌ی آکادمیک در فرایند تولید قالی منطقه؛ که این افراد بیشتر با طرح‌های متقارن گردان (شهری) آشنا بوده‌اند.

تمامی این دلایل باعث شده است که قرینه‌سازی طرح‌هایی که در اصل نامتقارن بوده مثل قالی‌های با طرح‌های غیرمنتظم، در تولیدات امروز منطقه‌ی فیروزآباد رواج گسترده یابد. به عنوان نمونه نقش مایه ماهی درهم از طرح‌های متداول امروزی که در شهرستان فیروزآباد به «کرمانی^۲» معروف است. در قالی‌های سال‌های اخیر این منطقه نسبت به گذشته تغییر نموده به دو صورت قابل مشاهده است؛ کرمانی کوچک (تصویر ۹) و کرمانی بزرگ (این نوع هنوز کوچک‌تر از اندازه‌ی سابق است) (تصویر ۱۰). این طرح امروزه به صورت بسیار منظم و سراسری و یا همراه با ترنج کوچکی در مرکز قالی دیده می‌شود. رنگ زرد و قرمز از رنگ‌های رایج زمینه‌ی این طرح می‌باشد.

تصویر ۷- قالی با طرح یک سر ناظم کشکولی (نگارندگان)

تصویر ۸- قالی با طرح ماهی درهم کرمانی (نگارندگان)

تصویر ۹- قالی با طرح ماهی درهم کرمانی کوچک (نگارندگان)

عوامل متعددی را می‌توان در نمود متقارن طرح‌های در اصل نامتقارن در قالی‌های فیروزآباد و تمایل بافندگان به بافت طرح‌های قرینه ردیابی نمود: - منتقل شدن تولید قالی به کارگاه‌های قالی‌بافی متمرکز؛ به عنوان مثال در منطقه‌ی جایدشت کارگاهی متمرکز با سابقه‌ی حدود پنجاه ساله در تولید قالی وجود دارد.

- نزدیکی شهرستان فیروزآباد با شهر شیراز و حضور تولیدکننده‌های نام آشنا در فارس مانند شرکت ذوالانواری، شرکت قشقایی باف برادران محمدی و

تصویر ۱۰- قالی با طرح ماهی درهم کرمانی بزرگ (نگارندگان)

را به صورت برعکس، به گونه‌ای که از پشت آن گره‌ها قابل شمارش باشد در کنار دار بافندگی خود قرار داده و طرح و رنگ آن را به صورت نسبتاً دقیقی بر روی قالی خود منتقل می‌کند؛ در این موارد بافنده گاه با توجه به سلیقه‌ی خود در طرح و رنگ تغییرات جزئی انجام می‌دهد. در مواردی دو یا سه تخته قالی به عنوان الگو و دستور یک قالی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ترنج را از روی یک قالی، حاشیه از روی قالی دیگر و زمینه را از روی قالی سوم مورد الهام قرار می‌دهد. این مورد در روستای نجف‌آباد در تیره‌ی چگینی مشاهده شد (تصویر ۱۲، ۱۳، ۱۴).

تصویر ۱۱- دستور (نگارندگان)

بافندگان عشایری یکجانشین شده در شهرستان فیروزآباد و روستاهای آن که از گذشته به صورت ذهنی بافی و حفظی بافی قالی می‌بافتند، امروزه نه مثل گذشته به صورت ذهنی بافی و یا حفظی بافی و نه به صورت کامل از روی نقشه‌هایی که توسط طراحان و یا شخص دیگری طراحی می‌شوند قالی را می‌بافتند. شیوه‌ی انتقال الگو و طرح‌ها به دو صورت می‌باشد:

۱- با الهام از الگوها و طرح‌های قالی‌های بافته شده؛ این شیوه‌ی انتقال طرح که در گذشته نیز بسیار رایج بوده، در شهرستان فیروزآباد و بین بافندگان «دستور» نامیده می‌شود و منبع الهام بافنده‌ی دوم است. انتقال طرح و نقش به وسیله‌ی دستور، خود به دو شکل انجام می‌گیرد:

الف) در نوع اول بعضی بافنده‌ها تمامی نقش‌مایه‌های مورد نیاز خود را بر روی یک قالیچه کوچک به صورت نامنظم می‌بافتند؛ در این شیوه بافنده تنها برای انتقال نقش‌مایه‌ها در متن و حاشیه‌ی قالی و جزئیات به کار رفته در آن‌ها از دستور کمک می‌گیرد؛ در هنگام بافت قالی، الگوی کلی طرح‌ها، چیدمان نقش‌مایه‌ها و رنگ‌بندی قالی به سلیقه‌ی بافنده بستگی دارد (تصویر ۱۱).

ب) در بعضی مواقع بافنده یک قالی بافته شده کامل را به عنوان نقشه مورد استفاده قرار می‌دهد و آن

تصویر ۱۲- قالی در حال بافت روستای نجف‌آباد طایفه چگینی (نگارندگان)

از روی یک نقشه چند تخته قالی با طرح‌ها و نقش‌مایه‌های متفاوت ببافد. همان گونه که اشاره شد قسمت‌های طراحی شده معمولاً شامل ترنج، قسمتی از حاشیه و نقش‌مایه‌های اصلی یک طرح را شامل می‌شود. خود بافنده رنگ‌ها را به دلخواه با توجه به تجربه‌ی خود می‌بافد (جدول ۴).

● تولیدکننده‌های عمده‌ی قالی فیروزآباد

با توسعه‌ی صادرات قالی دست‌بافت در دهه‌ی ۶۰ و نیمه‌ی اول دهه‌ی ۷۰، منطقه‌ی فیروزآباد نیز شاهد تحولاتی در تولید قالی بود و تولیدکننده‌های مختلفی در این شهرستان حضور نسبتاً فعالی یافتند. شرکت صنایع دستی جنوب و جنوب غرب، اتحادیه‌ی فرش دست‌باف، تولیدکننده‌های شخصی، کمیته‌ی امداد امام خمینی و جهادسازندگی هر کدام در تولید قالی فیروزآباد سهم خاصی داشتند. البته در سه دهه‌ی اخیر، بیشتر سه گروه شامل بخش خصوصی، اتحادیه‌ی تعاونی قالی دست‌باف و کمیته‌ی امداد امام خمینی فعالیت بیشتری در امر تولید و عرضه قالی منطقه داشته‌اند.

لازم به ذکر است که به دلیل غیرمتمرکز بودن غالب تولیدات زیرانداز در فارس نمی‌توان آمار دقیقی را از تولیدکننده‌های واقعی و بافنده‌ها در یک منطقه به دست آورد؛ به عنوان نمونه ممکن است یک بافنده برای چند نفر تولیدکننده کار بافت انجام دهد و یا تولیدکننده برای مناطقی که مجوز تولید گرفته به طور دائمی فعالیت ننماید و یا بدون این که مجوز تولیدی داشته باشد فعالیت انجام دهد.

تأسیس اتحادیه‌ی تعاونی قالی دست‌باف^۷ و راه‌اندازی صنف بافندگان در آگاه کردن بافندگان در تمامی امور بافندگی ز جمله‌ی مقدار دستمزد، شناخت بازار، قیمت واقعی قالی، مواد اولیه و بالا بردن کیفیت بافت با برگزاری کلاس‌های به‌بافی، بسیار مؤثر بوده

تصویر ۱۳- الگو برای زمینه قالی (نقش قوچ) در تصویر ۱۲

تصویر ۱۴- الگو برای ترنج قالی در تصویر ۱۲ (نگارندگان)

۲- با استفاده از نقشه‌های کاغذی؛ در این شیوه قسمت‌های مهم یک نقشه به صورت نقشه شطرنجی به ابعاد حدود ۵۰*۵۰ سانتی‌متر آماده شده و در اختیار بافنده قرار می‌گیرد؛ البته ساختار و شکل این نقشه‌ها کاملاً متفاوت از نقشه‌های شطرنجی قالی‌های شهری باف می‌باشد، در این نقشه‌ها تنها نقش‌مایه‌های اصلی و گوشه‌هایی از شکل ترنج و حاشیه‌ی قالی به صورت نقطه‌شده دیده می‌شود و معمولاً رنگ‌بندی خاصی را نیز به بافنده پیشنهاد نمی‌دهد. در این شیوه نیز خود بافنده با توجه به تجربه‌ی خود می‌تواند

است (مصاحبه با آقای صداقت، ۱۳۸۶، ۱۳۹۶). مواد اولیه مصرفی اتحادیه‌ی شهرستان فیروزآباد در این روستا ماشینی بوده و در تولیدات خود از طرح‌های رایج قالی کشکولی استفاده می‌کنند.^۸ کمیته‌ی امداد امام خمینی^۹ از سال ۱۳۶۴ فعالیت خود را در روستاهای شهرستان فیروزآباد آغاز نموده است. در ساختار تولید کمیته‌ی امداد خمینی مواد اولیه به میزان معینی جهت بافت در اختیار بافنده‌های (مددجویان) تحت پوشش قرار می‌گیرد و قالی بافته شده توسط تجار در تهران کارشناسی می‌شود، قیمت نهایی به بافنده اعلام و در صورت تمایل با قیمت اعلام شده آن را فروخته و سود واقعی را دریافت می‌دارد. دریافت سود واقعی تولید قالی توسط بافنده و همچنین دریافت مساعده در هنگام بافت باعث شده که بافنده‌های تحت پوشش تمایل بیشتری برای همکاری با این نهاد داشته باشند. مواد و مصالح در قالی‌های تولیدی توسط این نهاد به صورت ماشینی آماده می‌شود و رنگ‌رزی آن به روش شیمیایی بخار (دندان‌ه همراه رنگ کردن به وسیله‌ی بخار) صورت می‌گیرد و طرح و نقش‌های مورد استفاده نیز همان

طرح‌ها و نقشه‌های محلی و بومی می‌باشد (مصاحبه با آقای بیژنی، ۱۳۸۶). البته این نهاد امروزه به مانند سابق تولید قالی نداشته و تنها بافندگان تحت پوشش جهت دریافت تسهیلات بانکی، از سوی کمیته به بانک معرفی می‌شوند. بر اساس آخرین آمار اداره‌ی فرش سازمان صنعت، معدن و تجارت فارس، تعداد ۱۷ فقره مجوز بخش خصوصی برای تولیدکارگاهی غیرمتمرکز قالی‌بافی در شهرستان فیروزآباد صادر گردیده است؛ همچنین کارت قالی‌بافی صادر شده برای این شهرستان تا پایان بهمن ماه ۱۳۹۶ تعداد ۷۵۷۵ عدد بوده است. در دهه‌های اخیر تولیدکننده‌های معروفی در این شهرستان فعالیت می‌کنند و بیشتر آن‌ها بومی بوده و نسبت به طرح‌های منطقه‌ی فیروزآباد آشنایی کاملی دارند از جمله: حاج غلام عباس فریدونی، حاج منوچهر حیدری، حاج اکبر رشیدی، آذر نکیسایی، آفتاب شهبازی، آذر شهبازی، گل‌ناز بهمنی و آقای اخوان. جدول شماره ۵ ویژگی‌های کلی قالی در منطقه‌ی فیروزآباد را در ده سال اخیر نشان می‌دهد:

جدول ۵- ویژگی‌های کلی قالی فیروزآباد در ده سال اخیر

ردیف	عنوان	توضیحات
۱	ابزارآلات	دار فلزی افقی- دیگر ابزارها نسبت به گذشته چندان تغییر نکرده است.
۲	اندازه‌های تولیدی	حداقل ۶۰×۹۰ سانتی‌متر و حداکثر ۴×۶ متر، رایج‌ترین آن‌ها ۱×۵/۱ متر، ۲۰/۱×۱/۸۰ متر، ۲×۵/۱ متر می‌باشد.
۳	مواد اولیه (قالی)	تار: ۱- پنبه با درصد کمی پلی‌استر جهت استحکام ۲- پشم: الف- دست‌ریس کمتر از ۵٪ کل تولید- حداکثر ۴۰ رج ب- ماشینی (داخلی یا مرینوس): حداکثر ۵۰ رج پود: کلفت (زیر): پنبه- سفید رنگ نازک (رو): پنبه و پلی‌استر- صورتی رنگ پرز (خامه): ۹۰٪ تولیدات از خامه‌ی ماشینی مصرف می‌شود و برای قالی‌های ریزباف از پشم مرینوس و درشت‌بافت‌تر از پشم داخلی

ادامه‌ی جدول ۵- ویژگی‌های کلی قالی فیروزآباد در ده سال اخیر

ردیف	عنوان	توضیحات
۴	مواد اولیه (گبه ریزباف پشم در پشم)	تار: پشم: الف- دست‌ریس: کمتر از ۵٪ کل تولید گبه ریزباف، حداکثر ۳۵ رج ب- ماشینی (پشم داخلی): بیش از ۹۰٪ کل تولید گبه‌ی ریزباف و حداکثر ۴۰ رج. پود: کلفت (زیر): پشم نازک (رو): پشم (چند پوده) پرز (خامه): ۷۵٪ تولیدات کارفرمایی از خامه‌ی ماشینی مصرف می‌کنند.
۵	نوع گره/ نوع چله‌کشی	متداول‌ترین گره نامتقارن و به تعداد محدودی گره متقارن، چله‌کشی: فارسی
۶	تعداد پود	دو پود (کلفت و نازک)
۷	نوع پودگذاری	هر چین یک پود
۸	نوع بافت	لول بافت
۹	شیرازه‌پیچی	شیرازه پیچی متصل و بیشتر دو رنگ
۱۰	آرایش سرچله‌ها	آرایش سرچله‌ها به صورت گره و گیس بافت
۱۱	مهر کردن سر و ته قالی	مهر کردن سر و ته قالی با استفاده از زنجیره- کرباسی و... قبل از بافت بیشترین استفاده از کرباسی و بعد از آن زنجیره می‌باشد.
۱۲	نوع پرداخت	هر رج توسط بافنده قیچی می‌شود.
۱۳	نوع رنگریزی	رنگریزی گیاهی در منازل فقط برای خویش‌فرمایی صورت می‌گیرد. کارفرمایی: الف- ۵۰٪ رنگریزی شیمیایی بخارپز محل رنگریزی خارج از استان ب- ۵۰٪ رنگریزی گیاهی- محل رنگریزی داخل استان. ارزش افزوده (مبلغ فروش) قالی با رنگ شیمیایی بخار و رنگ گیاهی در شرایط یکسان* مساوی است * طرح و نقشه، کیفیت و رج شمار بافت، اندازه
۱۴	حداقل و حداکثر رنگ در قالی	حداقل: ۷ رنگ و حداکثر ۱۲ رنگ رنگ‌ها ۱- لاک‌ی سیر و باز ۲- سرمه‌ای ۳- آبی سیر و باز ۴- بنفش، عنابی، قهوه‌ای ۵- دوغی (صورتی) ۶- زرد لیمویی زرد طلایی و زرد خردلی ۷- مسی ۸- سبز کناری، سبز چمنی، سبز هندوانه‌ای و سبز سیر ۹- شتری و دارچینی ۱۰- سفید.
۱۵	رایج‌ترین رنگ مورد استفاده	۱- سرمه‌ای ۲- سفید ۳- لاک‌ی ۴- مسی ۵- زرد ۶- آبی ۷- سبز
۱۶	طرح و نقش	یک‌سر ناظم کشکولی، دو سر ناظم، ماهی درهم، وزیر مخصوص، محرّمات، لچک ترنج (تلفیقی از موتیف‌های اصیل بته، ماهی در هم و...)، بته قبادخانی، عرب چرپانلو، یازده ترنج (حوض در حوض)
۱۷	نوع نقشه و طراحی	نوع نقشه: ۱- دستور (کلی و جزئی)، ۲- نقشه‌های شطرنجی با نقوش اصلی طرح، ۳- ذهنی‌بافی (محدود)

۱۸	متداول‌ترین طرح‌های مورد استفاده	یک‌سر ناظم کشکولی، ماهی درهم، لچک ترنج (تلفیقی)، محرمات، یازده ترنج (حوض در حوض)
۱۹	عیوب عمده قالی	عدم نظم در چله‌کشی (مشخص نبودن تعداد تارها مطابق نقشه) که باعث نامنظمی نقوش می‌شود
۲۰	عمده‌ترین حسن قالی فیروزآباد	- به دلیل هر چین یک پود و لول بافت بودن، قالی از استحکام و دوام بالایی برخوردار است در اثر استفاده مداوم نامرغوب نمی‌شود. - استفاده از طرح‌های اصیل و بومی
۲۱	نحوه‌ی تولید غیر متمرکز (تولید زیرانداز در استان فارس معمولاً به صورت تولید غیر متمرکز با مدیریت متمرکز اداره می‌شود).	۱- خویش‌فرمایی: بافنده برای مصرف شخصی خود می‌بافد در صورت تمایل به فروش خریداران عبارت است: الف) از مغازه‌ای که از آن مواد اولیه تهیه کرده است. ب) واسطه‌ها ج) گردشگران د) اتحادیه‌ی تعاونی فرش دست‌باف شهرستان ۲- کارفرمایی: در این سیستم بافنده فقط دستمزد بافت دریافت می‌نماید. تمامی مواد اولیه و نقشه و گاهی مواقع ابزار هم از کارفرما است. ۳- شراکتی: مواد اولیه از کارفرما و بافت از بافنده در این صورت مبلغ فروش تقسیم بر ۲ می‌شود. این سیستم فقط برای بافت‌های ظریف اتفاق می‌افتد (اتحادیه‌ی تعاونی فرش دست‌باف دارای این سیستم تولید هستند) ۴- امانی: بافندگان که عضو اتحادیه‌ی تعاونی فرش دست‌باف هستند مواد اولیه را به صورت امانی دریافت و در نهایت تولید را به اتحادیه عودت می‌دهد و بعد از کارشناسی هزینه، مواد اولیه‌ی کم و مابه‌ال تفاوت به بافنده پرداخت می‌شود.

(نگارندگان)

■ نتیجه‌گیری

دوره به شرح زیر برشمرد:
امروزه بیشتر بافندگان در شهرستان فیروزآباد به ازای دریافت دستمزد و یا به قصد فروش، یا با سفارش کار بافت قالی را انجام می‌دهند و در این میان تنها تعداد انگشت‌شماری از بافنده‌ها فقط برای خود قالی می‌بافند، به همین دلیل ذهنی‌بافی و حفظی‌بافی جای خود را به نقشه‌هایی که توسط طراحان و در فرایندی متمایز با گذشته آماده می‌شود، داده است. البته در شیوه‌های خاص انتقال نقشه در این منطقه هنوز بافنده تا حد زیادی جایگاه ویژه‌ی خود را در انتخاب نقوش و رنگ‌ها و چیدمان آن‌ها بر بستر قالی حفظ نموده است. دستورهای جزیی و کلی و نیز نقشه‌های شطرنجی کوچک که نقش‌مایه‌های اصلی را به صورت نقطه شده در خود محفوظ دارد، از جمله‌ی این شیوه‌های انتقال نقشه است که مورد

فرش دست‌باف یکی از محدود محصولات است که علاوه بر قابلیت‌های زیبایی‌شناختی و کاربردی در حوزه‌ی اشتغالزایی نیز نقشی پر رنگ را ایفا نموده است. اما این قابلیت‌ها در حوزه‌های جغرافیایی مختلف بنا به عللی فراز و نشیب‌های بسیاری را تجربه نموده‌اند، که شاید یکی از مهم‌ترین این علل را می‌توان در تغییرات سبک زندگی در میان تولیدکنندگان و البته مصرف‌کنندگان فرش دست‌باف جستجو نمود.

این پژوهش با هدف ارائه‌ی تصویری شفاف و کامل از وضعیت فرش‌بافی عشایر قشقایی ساکن شده در منطقه‌ی فیروزآباد فارس در یک دهه‌ی گذشته، انجام گرفته است و درصدد پاسخ به سؤال چگونگی فرآیند تولید و چستی محصول تولیدی در دوره‌ی زمانی مذکور بوده است. در پاسخ به این سؤالات می‌توان مهم‌ترین تحولات فرش‌بافی منطقه را در این

اخیر در این ده سال رواج فراوان یافته است. به جز روستای بایگان و جایدشت در دیگر روستاهای مورد پژوهش تعداد افرادی که به بافندگی تمایل داشته باشند نسبت به ده سال قبل بسیار کاهش یافته و سن بافندگان معمولاً بالای ۳۵ سال است. تعداد رنگرزا در دوره‌ی کوچ‌نشینی به تعداد بافندگان ایل و کارگاه‌های رنگرزی به تعداد مکان‌هایی بوده است که ایل قشلاق و ییلاق می‌کرده است، تنوع رنگ‌ها در فرش‌های به جای مانده گواهی صادق بر این ادعا است و اکنون با تمرکز نمودن کارگاه‌های رنگرزی در شهر و رواج رنگرزی شیمیایی قدرت خلاقیت ایجاد رنگ‌های متنوع از بافنده گرفته شده و تعدد رنگ‌ها از تعداد انگشتان دو دست تجاوز نمی‌کند. مجموع عوامل باعث شده که بافنده‌ی امروز قشقایی تنها می‌تواند کار بافت را انجام داده و بعضی از آن‌ها حتی قادر چله‌کشی نیستند. همچنین بخش خصوصی را می‌توان به عنوان فعال‌ترین تولیدکننده و سرمایه‌گذار در قالی منطقه دانست هر چند ارگان‌هایی مانند اتحادیه تعاونی فرش دست‌باف به صورت مقطعی و نه مستمر، در ارتقای کیفی تولیدات و آگاهی‌بخشی به بافندگان نقش مهمی را ایفا نموده است.

■ پی‌نوشت

۱- «مسیر حرکت کوچ ایل قشقایی را دقیقاً نمی‌توان به صورت دقیق مشخص و روی نقشه ترسیم و پیاده کرد. خط مرزی طوایف و تیره‌ها حدود مشخص و همیشگی نیست. گاه جبر طبیعت و خشک‌سالی و عدم ریزش‌های جوی، آن‌ها را به فاصله‌ای دوردست می‌کشاند و گاه در کوهستان‌ها و دامنه‌های همیشگی خویش اسکان می‌دهد. به طور کلی فقط در حالت عادی طوایف

مختلف مسیری معین دارند و به خوبی با امکانات و خطرات راه‌ها و مسیرها آشنا هستند» (کیانی، ۱۳۷۱: ۱۳۶). قشلاق طوایف مختلف ایل قشقایی از شهرستان جهرم و لار در جنوب و جنوب شرقی استان فارس شروع تا شرق استان خوزستان ادامه دارد.

نواحی و مناطق شهرستان‌های خنج، لار، لامرد، قیر و کارزین، فیروزآباد، فراشبند، کازرون، نورآباد در استان فارس، خرموج و برازجان در استان بوشهر، گچساران در استان کهگیلویه و بویراحمد، بهبهان و امیدیه در استان خوزستان را شامل می‌شود. ۲- قشلاق آن‌ها در اطراف شهرستان‌های قیر و کارزین، خنج، لار و لامرد، فراشبند تا جنوب استان فارس می‌باشد

۳- معمولاً یکجانشینی عشایر در روستاهایی که در قلمرو کوچ و در مسیر جاده‌ی منطقه‌ی گرمسیری به فیروزآباد می‌باشد، اتفاق افتاده است. به عنوان مثال روستای موشکان و نجف‌آباد که در چند کیلومتری هم هستند محل یکجانشینی طایفه‌ی چگینی که در مسیر منطقه‌ی شور (گرمسیر طایفه‌ی چگینی) به فیروزآباد است، واقع شده و یا جایدشت در مسیر جاده قیر و کارزین به فیروزآباد قرار دارد که محل تردد طایفه‌ی کشکولی است، روستای جهادآباد و آتشکده محل یکجانشینی طایفه‌ی نمدی نیز از دیگر نمونه‌ها است.

۴- مأخذ: بخشداری شهرستان فیروزآباد

۵- در یکجانشینی به علت تغییر سبک زندگی، نیاز به انواع دست‌بافته نیز تغییر کرده است. انواع دست‌بافته‌ها مانند قالی، گبه، گلیم برای مفروش کردن کف اتاق‌ها رواج دارد. حتی دست‌بافته‌هایی مانند خورجین، جوال نیز شکافته شده به عنوان زیرانداز استفاده می‌شود. وسیع شدن فضای خانه نسبت به چادر در زمان کوچ‌نشینی و نیاز آن‌ها برای پوشاندن کف خانه این تغییر و تحول را ایجاد نموده است. قالی‌های بافته شده در زمان کوچ‌نشینی به دلیل محدودیت‌های مکان بافت، ابزار و مدت زمان، معمولاً کوچک‌پارچه و کمتر از چهار متر مربع می‌باشد. این گونه از خانواده‌ها در هنگام یکجانشینی با فضای زیاد خانه و اتاق‌ها مواجه شده که نیاز به قالی و کف‌پوش‌هایی با مترای بالا می‌باشد که بیشتر خانواده‌ها راه‌حل را تعویض قالی‌های دست‌باف کوچک‌پارچه‌ی خود با قالی‌های ماشینی بزرگ‌پارچه ۱۲ متر (۴*۳ متر) مربعی یافته‌اند و اینها نیز دلیلی بود تا بتوان کمتر به قالی‌های دست‌باف در روستاها دست یافت که ساکنین آن چند دهه‌ی گذشته از قالی‌باف‌های چیره دست بودند و هر خانواده‌ای چند تخته قالی در خانه خود داشت.

۶- این نقش‌مایه را به تیره‌ی «کرمانی» نسبت می‌دهند که از

- تیره‌های طایفه‌ی کشکولی کوچک می‌باشد. گفته می‌شود که بعد از مهاجرت اجباری گروه‌هایی از ایل قشقایی به کرمان در دوره‌ی نادر شاه افشار (۱۷۴۸-۱۷۳۵ میلادی) این تیره به طایفه‌ی کشکولی ملحق شده و امروزه یکی از تیره‌های آن محسوب می‌شود.
- ۷- آمار و ارقام این بخش از اتحادیه‌ی تعاونی فرش دست‌باف شهرستان فیروزآباد گرفته شده است.
- ۸- آشنا بودن خریداران و تولیدکنندگان محلی از طرح‌های
- قالی کشکولی مانند یک‌سر ناظم کشکولی، ماهی درهم کرمانی و بولی، بته قبادخانی و محرمات و گرایش آن‌ها به تجارت این گونه قالی‌ها باعث رواج طرح‌های قالی کشکولی در روستاهای دشت فیروزآباد به خصوص روستای بایگان، جایدشت، مورج شهرک، روزبدان شده است.
- ۹- اطلاعات مورد نیاز در خصوص آمار و ارقام، از کمیته‌ی امداد امام خمینی شهرستان فیروزآباد (واحد خودکفایی) دریافت شده است.

■ فهرست منابع

- پرهام، سیروس. (۱۳۶۴). دست‌بافت‌های عشایری و روستایی فارس (جلد اول). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پرهام، سیروس. (۱۳۷۵). شاهکارهای قالی‌بافی فارس. تهران: انتشارات سروش.
- فسایی، میرزا حسن. (۱۳۷۸). فارس‌نامه‌ی ناصری (چاپ دوم). تصحیح دکتر منصور رستگار فسایی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- کیانی، منوچهر. (۱۳۷۱). سیه‌چادرها. شیراز: انتشارات سعید نو.
- مصاحبه با آقای بیژنی مسئول قالی واحد خودکفایی کمیته‌ی امداد امام خمینی شهرستان فیروزآباد، ۱۳۸۶.
- مصاحبه با آقای صداقت، با سابقه‌ترین نیروی اتحادیه‌ی تعاونی قالی دست‌باف فیروزآباد، ۱۳۸۶ و ۱۳۹۶.
- مصاحبه با آقای محمد حسین کیانی، پیرمرد ۱۰۴ ساله از ساکنان روستا، ۱۳۸۶.
- مصاحبه با آقای منوچهر حیدری تولیدکننده‌ی با سابقه در فیروزآباد، ۱۳۸۶.

- www.amar.org.ir

The Study of the Status of Carpet weaving in Firoozabad City in the Last Ten Years Emphasizing the Changes in the Way of Design and Motifs Transfer on Carpet

Ashkan Rahmani (Corresponding Author)

Assist. Prof. Dr., Department of Art., Faculty of Art & Architecture, Shiraz University.

rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

Majid Reza Moghanipoor

Assist. Prof. Dr., Department of Art., Faculty of Art & Architecture, Shiraz University

Abstract

Handmade carpet as one of the most important employment industries in nomadic and rural areas of Iran has experienced many ups and downs in recent decades. A proper and sustainable planning for the preservation and development of this art-industry is to provide a clear and comprehensive picture of the status of carpet weaving and its ups and downs in each of these areas. The main question in this article is also based on this issue. In other words, the study was aimed at providing a clear and complete picture of the carpet condition of Qashqai tribes inhabited in the Firouzabad region of Fars in the past decade and seeks to answer the question of how the process of production and what product have been during the mentioned period. This paper presents the results of research conducted in 10 villages of Firoozabad district in the period from 2007 to 2017, the majority of villages' population is from different tribes of Qashqai. These villages including Jaidasht, Moushgan, Jahad Abad, Mord Shahrak, Baygan, Deh Bram, Nouderan, Najaf Abad, Atashkadeh and Ruzbedan, also, the carpets in this study have a maximum 40 years old. The carpets of this region in last decades have enjoyed a special boom because of the settlement of various tribes of Qashqai, the proximity of villages to Firoozabad, and the close association between buyers and producers with weavers. Among these villages, Jaidasht and Baygan produce the most quality carpets and they are the highest in terms of quantity. The common designs of this region are Botte, Herati, stripe design, medallion, prayer design. In the mentioned villages, weaver use cartoon to weave carpets but used cartons are different from urban workshops. In this type of cartoon, the composition of the design and color is the responsibility of the weaver.

Key Words: Firouzabad, Qashqai Tribe, Qashqai Carpet, Jaidasht, Mentally Weaving.

دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۵
بهار و تابستان ۱۳۹۸

۲۳